

G. Q. MURADOVA

Heydər Əliyev adına AAHM

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ BİRİNCİ NÖV TƏYİNİ SÖZ BİRLƏŞMƏLƏRİ VƏ ONLARIN İNGİLİS DİLİNDƏ EKVIVALENTİ

Məqalədə Azərbaycan dilində birinci növ təyini söz birləşmələri və onların ingilis dilində ekvivalenti araşdırılır.

Söz birləşmələri müxtəlif dillərin sintaktik sistemində mühüm yer tutur və həmin sintaktik vahidlər Azərbaycan dilçiliyində geniş və hərtərəfli şəkildə tədqiq edilmişdir [1-4].

Azərbaycan dilçiliyində işlənən "söz birləşməsi" və "tərkib" məfhumunun ingilis dilində ən münasib ekvivalenti olaraq "complex phrases" və "multiword phrases" kateqoriyalarını işlətmək olar. Söz birləşməsi daha çox "complex phrases" məfhumuna uyğun gəlir.

Azərbaycan dilində söz birləşmələri iki əsas dəstəyə bölünür: ismi və fəli birləşmələr [2,4]. Q.Kazımov isə onları ismi, feili və zərf birləşmələri olaraq üç dəstəyə ayırır. İsmi birləşmələr öz növbəsində üç növə bölünür: birinci, ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələri.

Azərbaycan dilində birinci növ təyini söz birləşmələri və onların ingilis dilində ekvivalentini nəzərdən keçirək. Söz birləşməsi iki və ya üç müstəqil sözün tərkibindən ibarət olub həm mənaca, həm də quruluş etibarını ilə bir-birilə uzlaşır və bütöv sintaktik vahid kimi çıxış edir. Əlbəttə, istənilən iki və ya üç sözün sıralaması söz birləşməsi olaraq qəbul edilə bilər. Söz birləşməsinin sintaktik vahid kimi əsas şərti sözlər arasında müəyyən sintaktik əlaqənin qurulmasıdır ki, bununla əsas tərəflə əslilə tərəf arasında bağlılıq yaranır:

1. Sözlər arasında mənə baxınımdan əlaqə mövcuddur. Məsələn, "Göy səma" dedikdə göy diqqətə çatdırılır. "Qırmızı səma" bu halda məntiqcə uyğun gəlmir;

2. Sözlər arasında qrammatik əlaqə qurulur, yəni əsas tərəflə əslilə tərəf arasında bağlılıq yaranır.

Söz birləşmələri nominativ sintaktik olaraq iki və ya üç müstəqil mənalı sözün müəyyən qayda üzrə bir-birinə bağlanması ilə formalaşır. Söz birləşmələri sözlər kimi hadisə, iş və s.-nin adını müəyyənləşdirir. Əlbəttə, onlar sözlərdən fərqli olaraq hadisə və predmetləri daha konkret və dəqiq şəkildə müəyyənləşdirir. Məsələn, gül dedikdə ümumi məfhum bildirir, lakin "sarı gül", "qırmızı gül", "bu gül", "solğun gül" dedikdə söhbət geden predmet konkretləşir.

Söz birləşməsinin təsnifatı əsasən sözə görə verilir.

İngilis dilində söz birləşməsinin fərqli izahı vardır, onların təsnifatı da müxtəlifdir. Burada söz tərkibi "phrases" məfhumu ilə verilir. N.Burlakova görə, Qərb dilçiləri "wise men" və "to the lighth house" birləşməsi arasında fərq qoymurlar: birincisini "noun phrase", ikincisini isə "prepositional phrase" kimi tanıyırlar. Başqa rus dilçisi B.Ilyas bu barədə belə deyir: "We will term phrase every combination of two or more words which is a grammatical unit but is not an analytical form of some words as, for instance. The perfect forms of verbs. The constituent elements of a phrase may belong to any part of speech. For instance they may both be nouns, or, one of them may be an adjective and the other a noun, or again one of them may be an adjective and the other a noun. Or again one of them may be a verb and the other a noun, or one may be a preposition and the other a noun, and the third a preposition, etc." [5].

Həmin sitatı gətirən Musayev bunun ardınca deyir ki, söz birləşməsi ən azı iki sözdən-əsas və əslilə tərəfdən təşkil olunur. Məsələn, "Ready to answer", "the answer of the boy", "made of wood", "found of music", "stone wall", "to go home", "life in London". Məlumdur ki, bu birləşmələr ingilis dilində bəhs edilən "phrase" kateqoriyasının bir qismini təşkil edir. İngilis dilçilərinin özlərinin "fraz" məfhumuna verdiyi tərifə açıqlasaq, onda bunun Azərbaycan dilində

ekvivalenti həmin söz birləşməsi olar. Qrinbaum frazanın tərifini verərkən onu belə xarakterizə edir: "the phrase" in [2] [his account, contains, many historical solecisms] consists of one or more words. Each phrase has a head (or principal word)".

Parrot isə belə deyir: "noun phrase can consist of one word such as a name, pronoun or noun" [5,s.252].

One—word noun phrase	
Name	Angela, Bolivia
Pronoun	She , he, that
Noun	People, illness, tress

O, sonar əlavə edir: "complex noun phrase are groups of words connected to and including a main noun (the head word) which here is underlined, e.g. an illness, an old, rather bent woman" Deməli, ingilis dilində "fraz" məfumu bir sözə aid edilərsə , onun ekvivalenti söz birləşməsi ilə uyğun gəlmir. Bir sözdən artıq tərkib hissəsi olan birləşmələr də "fraz" kateqoriyasına daxil olur. Məsələn,

Noun phrase		
Determiner	Premodifier	Noun (head)
This	old	Kettle

Noun phrase			
Determiner	Premodifier	Noun (head)	Post modifier
The	Wounded	Leg	Of a cat

Bu baxımdan "childs toy", "brich house", "carefully painted screen", "two pedals of brike", kimi misallar kompleks fraza adlanan birləşmələrə daxildir. Vikopediyada həmin birləşməyə verilən tərifdə deyilir: "A complex phrase consists of several words, whereas a simple phrase consists of only one word". Lakin "kompaund" və "kompleks" məfumları arasında fərq vardır, belə ki, birincisi ifadə səviyyəsində, ikincisi isə söz səviyyəsində işlənir.

Fəli birləşmələr və onların novləri belə təsvir edilir [5,s.254].

Verbs phrases	
A single- word main verb	...wepl
A multiword main verb	...stood up
One or more auxiliary verb and a main verb	-has been weeping -ought to stand up
Two main verbs	-want to spea -recommend staying

İngilis dili qrammatikalarında başqa bir məfhum da rast gəlirik: "multi word", "some members of a class consist of more than one word. Book review" and "one another", "are compound pronouns" because of and inspite of are complex prepositions. "As well as" and "in order that" are complex conjunctions. Compounds may be written as orthographic word, other solid or hyphenated".

Parrottun nəzərinə, bir fel və bir "particle" dən ibarət olan çox tərkibli fellərdə (multi word verbs) tərəflər bir birindən ayrılır və bir məfhum bildirir: "in multi word verbs the verb and particle (s) function as inserable parts of a single unit of meaning." Sonra müəllif belə davam edir: "many adjectives are made up of two parts (usually connected by a hyphen) there two-part adjectives are multiword adjectives". Məsələn, "well-liked", "well international", "feather brained", "people oriented" kimi feli sifət tərkibli çox tərkibli sifət (multiword adjective) adlanır. Deməli, bu məfhum söz birləşməsinin parametrlərinə cavab vermir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.M.Hüseynzadə Müasir Azərbaycan dili. Bakı: "Maarif" nəşriyyatı, 1973.
- 2.O.Musayev İngilis dilinin grammatikası. Bakı: "Qismət" nəşriyyatı, 2007.
- 3.Ilyish B. THE structure of Modern English. M.: 1965.
- 4.Y.Seyidov Azərbaycan dilində söz birləşmələri. Bakı: "Universitet" nəşriyyatı, 1992.
- 5.Parrot Martin. Grammar for English Language Teachers. Cambridge University press. Uk. 2001.